

УДК 81'366.5:371.81=161.2

А. П. Болотнікова

Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка

Увічливість як національно-культурна категорія

Болотнікова А. П. Увічливість як національно-культурна категорія.

Стаття містить аналіз увічливості як національно-культурної категорії. За основу прийнято визначення ввічливості як комунікативної категорії, що дає можливість вибудувати стратегію ввічливості в усному мовленні з урахуванням лексико-граматичної структури мовних одиниць. Звертається увага на те, що розуміння ввічливості в різних етнокультурних спільнотах неоднакове й ці відмінності знаходять своє відображення в мові та мовленні. Пріоритетним у статті є аналіз моделі української ввічливості та її засад, а також представлення моделі ввічливого українця. Автор зазначає, що важливою ознакою національного маркування ввічливості є вибір шкали аналізу: абсолютної (семантичної) і відносної (прагматичної), де перша стосується мовного рівня, а друга – комунікативного.

Ключові слова: категорія ввічливості, національно-культурна категорія, модель української ввічливості, засади ввічливості, модель увічливого українця.

Болотнікова А. П. Вежливость как национально-культурная категория.

Статья содержит анализ вежливости как национально-культурной категории. За основу принято определение вежливости как коммуникативной категории, что дает возможность выстроить стратегию вежливости в устной речи с учетом лексико-грамматической структуры языковых единиц. Обращается внимание на то, что понимание вежливости в разных этнокультурах неодинаковое и эти различия находят свое отражение в языке и речи. Приоритетным в статье является анализ модели украинской вежливости и ее основ, а также представление модели вежливого украинца. Автор отмечает, что важным признаком национальной маркировки вежливости является выбор шкалы анализа: абсолютной (семантической) и относительной (прагматической), где первая касается языкового уровня, а вторая – коммуникативного.

Ключевые слова: категория вежливости, национально-культурная категория, модель украинской вежливости, основы вежливости, модель вежливого украинца.

Bolotnikova A.P. Politeness as a national-cultural category.

The article gives an analysis of politeness as a national-cultural category. The definition of politeness as a communicative category which enables to shape a strategy of politeness in oral speech taking account of lexical-grammatical structure of language units is used as a basis. Much attention is given to the fact that understanding of politeness differs in various ethno-cultural communities and those peculiarities reflect in language and speech. The key priority in the article is the analysis of the Ukrainian model of politeness and its principles (following the rules of decency, attending to the interlocutor, showing interest in the interlocutor's concerns, manifesting help to the recipient, showing respect for the partner in communication, appreciating independence, rights and freedoms of every person), as well as

representation of the model of a polite Ukrainian. The author notes that an important characteristic of the national marking of politeness is the choice of the analysis scale: absolute (semantic) and relative (pragmatic), the first scale is concerned with the linguistic level, whereas the second one deals with the communicative level, therefore the relative (pragmatic) scale proves to be more important for the linguistic analysis of politeness within the scope of a specific linguistic-cultural community.

Key words: category of politeness, national-cultural category, model of Ukrainian politeness, principles of politeness, model of a polite Ukrainian.

Своєрідність кожного народу виявляється передовсім у спілкуванні. Ефективність взаємодії передбачена не лише вмінням граматично правильно висловлюватися й послуговуватися формулами мовного етикету, але й знанням національно-культурної специфіки вербальної й невербальної поведінки, соціокультурних норм, доміантних стратегій і тактик комунікації. Увічливість є відображенням національного менталітету. Слушно стверджує Н. М. Журавльова, що “своєрідність будь-якого народу виявляється здебільшого в спілкуванні, у проявах увічливості як важливої складової частини мовної культури, яка віддзеркалює духовний світ її носіїв” [10:7]. Увічливість як національно-культурна категорія є об’єктом дослідження як вітчизняних [6; 7; 10; 15; 25], так і зарубіжних учених [1; 3; 11; 14; 20; 30; 35; 36; 37; 38 та ін.]. О. М. Миронюк розглядає увічливість як “шанобливе ставлення один до одного, дотримання почуття такту, коректності, міри”, “мистецтво виражати зовнішніми знаками ту внутрішню повагу, яку ми відчуваємо до співрозмовника”, увічлива поведінка “має бути щирою й доброзичливою” [15:8]. Дослідниця описує принципи реалізації увічливої поведінки, “на основі яких актуалізується соціально-рольовий аспект спілкування” [15:9] і слушно стверджує, що за допомогою мовних засобів “установлюються та підтримуються соціальні дистанції між людьми, які змінюються залежно від тональності спілкування” [15:10]. Нам імponує думка Й. А. Стерніна та З. Д. Попової, що увічливість являє собою “складний соціокультурний феномен, елемент комунікативної свідомості членів етноспільноти, який базується на змісті концепту “увічливість” і передбачає визнання “лику” як самоповаги індивіда” [17:77]. Повністю суголосні з

Т. В. Ларіною, що аналіз увічливості як національно-культурної категорії варто здійснювати “через тип культури й структуру соціальних стосунків – до основних культурних цінностей, норм і правил комунікації” [14:162].

Увічливість пов’язана з культурою мови, мовним етикетом народу, дослідженню яких присвячені наукові розвідки [4; 5; 15; 19; 24; 29; 32]. Поділяємо думку вчених, що поняття мовного етикету й увічливості не є тотожними [2; 10; 11; 14; 30 та ін.]. Н. І. Формановська зазначає, що “не все те ввічливе, що етикетне, не все, що неетикетне, неввічливе” [30:405]. Зауваги О. А. Земської переконливо посвідчують, що “категорію ввічливості доцільно відмежовувати від поняття мовний етикет, оскільки категорія ввічливості поширюється не тільки на усталені, повторювані формули типу привітань, прощань, подяки, але й на більш широке коло різноманітних явищ” [11:278]. Ідеться, передовсім, про прагматичні стратегії й тактики, які регулюють комунікативну поведінку носіїв конкретного етносу, і їхню мовну репрезентацію, що визначається умовами спілкування (контекстом, інтенцією співрозмовників, доречністю та ін.). Релевантною для нашого дослідження є думка Т. Л. Ларіної, що ввічливість, незважаючи на свою універсальність, має релятивний характер, конкретний її зміст є національно-специфічним, що виявляється не лише в особливостях уживання різних етикетних формул, але, у першу чергу, у використанні різних комунікативних стратегій, характеристика яких визначається соціокультурними параметрами: типом соціальних взаємин і домінуючими культурними цінностями. Регулярне застосування тих чи тих стратегій у результаті формує національний стиль комунікації [14:175]. Стратегії регулюють комунікативну поведінку згідно з ситуацією спілкування й очікуваннями співрозмовників.

Розуміння ввічливості в різних етнокультурних спільнотах неоднакове й ці відмінності знаходять своє відображення в мові та мовленні. Тому метою дослідження є з’ясування національно-культурної своєрідності української ввічливості, аналіз моделі української ввічливості та її засад.

Зауваги Т. В. Ларіної переконливо посвідчують, що “тип культури визначає структуру соціальних узаємин, найбільш придатних для конкретного суспільства, життєві цінності, які диктують норми й правила міжособистісної комунікативної поведінки” [14:162]. Так, у східних культурах, з властивою їм складною ієрархією взаємовідносин, вона розуміється як вияв поваги, поштивості, возвеличення й скромності [1], в англійській – як демонстрація поваги до інших [14], у грецькій – як прояв турботи, уваги й поваги з акцентом на душевній теплоті та приязні [38], у російській – як дотримання правил пристойності [14; 20; 30], у польській – як добре виховання, безкорислива доброта [36]. Різний зміст поняття ввічливості потверджує його тлумачення в словниках, основне значення якого об’єктивують синоніми, обумовлюючи специфіку комунікативних стратегій і тактик, які репрезентують національну своєрідність, соціальні характеристики ситуації спілкування й вербальну поведінку інтерактантів відповідно до їхніх очікувань і контексту.

Так, в “Етимологічному словнику української мови” *ввічливість* – це “похідне утворення від (увіч) “наяву, в очі”... можливо, спочатку означало “той, хто (завжди) перед очима” з подальшим семантичним розвитком “люб’язний, ласкавий, привітний, запобігливий”” [9:14]. Оскільки “первинною функцією багатьох етикетних знаків виступала демонстрація миролюбності, відсутності ворожості, агресивності, це повинен був засвідчити насамперед погляд людини. Спілкуючись (вітаючись, прохаючи про що-небудь, дякуючи, запрошуючи тощо) співбесідники дивилися у вічі один одному” [4:21]. Нам імпонує думка Я. К. Радевич-Винницького, що “в українському народі завше високо цінувалося ввічливе поводження з людьми. Це засвідчує, зокрема, чимала низка слів на позначення цієї якості: *ввічливий, чемний, гречний, вихований, обхідливий, шанобливий, люб’язний, привітний, уважний, тактовний, коректний, делікатний, галантний*” [19:29]. До цього переліку варто додати лексеми *обачний, поштивий, учтивий, лицарський, рицарський, послужливий, запобігливий, куртуазний*. У синонімічному ряді домінанту складає слово *ввічливий*, лексичне значення якого найбільш широко

сформульовано в академічному “Словнику української мови”: “який дотримується правил пристойності, виявляє уважність; чемний” [22:304]. У “Тлумачному словнику української мови” дещо доповнено значення *ввічливості* – “це дотримання правил пристойності, вияв уважності, люб’язності, чемності. *Увічливий* – гречний, вихований, тактовний, обхідливий, коректний, делікатний” [16: 233]. У “Сучасному словнику з етики” *ввічливість* – “це форма взаємин між людьми, що виявляється в уважності, доброзичливості, бажанні добра іншій людині, у коректності, люб’язності, делікатності й такті, у готовності зробити послугу тому, хто цього потребує; риса характеру, моральна якість людини, що характеризує поведінку особи, для якої повага до людей стала повсякденною нормою й звичним способом поводження з оточуючими” [28: 70]. На основі словників можна виділити основні значення слова *ввічливий* і його дериватів *увічливість*, *увічливо*:

- 1) дотримання правил пристойності;
- 2) вияв уваги, доброзичливості, щирості;
- 3) демонстрація поваги;
- 4) бажання зробити послугу.

Для виявлення більш точної експлікації поняття *ввічливості* варто звернутися до аналізу синонімічних рядів, з’ясувати їхні своєрідні компоненти та особливості вживання.

Так, *чемний* – це “шанобливо ввічливий” [22:293], *гречний* – “шанобливо ввічливий у поводженні з людьми; чемний” [22:165] є основними синонімами до слова *ввічливий* з посиленням ефектом (*шанобливий*). Ознакою *ввічливості*, *чемності* й *гречності* є дотримання в комунікації правил пристойності, які сформовані етноспільнотою й передбачають демонстрацію уваги, доброзичливості, поваги до співрозмовника, урахування зовнішні прояви: кінетику, тактику, проксеміку, а також *увічливе мовчання*.

Синоніми *вихований* – “який унаслідок виховання набув навиків пристойного поводження; чемний, *увічливий*” [22:529]; *обхідливий* – “увічливий, привітний у поводженні з людьми” [22:599]; *тактовний* – “який

володіє почуттям міри, такту” [22:26]; *коректний* – “який тактовно та ввічливо поводить ся з людьми” [22:287] містять значення **дотримання правил пристойності**. Ці правила формуються постійно в процесі існування конкретного суспільства й визначаються національно-культурною специфікою, історичним контекстом, соціальною ієрархією й системою цінностей. Усі слова характеризують мовця з хорошими манерами – “спосіб поводитися, триматися в товаристві” [22:620]. Крім того, *коректний* і *тактовний* указують на дотримання стандартних правил і норм поведінки, які вимагають від мовця, у першу чергу, стриманості й спокою.

Відповідно до значення **вияв уваги, доброзичливості, щирості** до спільного синонімічного ряду належать: *люб’язний* – “уважний, привітний до кого-небудь” [22:565], *привітний* – “який виявляє щирість, доброзичливість до когось” [22:576], *уважний* – “який виявляє увагу до кого-небудь; прихильний, доброзичливий, турботливий; люб’язний, привітний” [22:364], *делікатний* – “увічливий, люб’язний, завжди готовий виявити увагу, зробити послугу” [22:237], які характеризують манеру поведінки в цілому. Вони акцентують увагу на намірі мовця бути уважним до адресата, його інтересів, бажань та потреб, на симпатії до співрозмовника з метою зробити щось приємне для нього (позитивна ввічливість).

За значенням **демонстрація поваги** об’єднуються *шанобливий* – “сповнений глибокої поваги, пошани до кого-, чого-небудь” [22:404]; *обачний* – “який зважає на інтереси, запити інших, виявляє повагу до них; чемний, уважний” [22:463], *поштивий* – “який виявляє повагу до кого-небудь; чемний, ввічливий” [22:488], *учтивий* – “рідко. Чемний, увічливий” [22:538]. Центральне місце в структурі значення *ввічливий* містить компонент *повага* – “почуття шани, прихильне ставлення, що ґрунтується на визнанні чийх-небудь заслуг, високих позитивних якостей когось, чогось” [22:631]. Базуючись на цьому понятті, увічливість є одним із способів вияву схвальної оцінки статусу особи, його автономії та збереження негативного лику (негативна ввічливість). У такому співвідношенні *повага* – це “те, що”, а *ввічливість* – це “те, як”

[12:71]. *Шанобливий* демонструє підкреслену повагу, пошану до співрозмовника, а *обачний* повагу до його інтересів. *Поштивий*, на відміну від *увічливий*, передбачає наявність у мовця вишуканих манер, що зближує його з синонімом *галантний* і вказує на дотримання дещо застарілих правил світського етикету.

Бажання зробити послугу есплікується в синонімах *послужливий* – “який охоче робить послуги, завжди готовий зробити послугу кому-небудь; дуже ввічливий, уважний, привітний; догідливий, запобігливий” [22:343], *запобігливий* – “дуже ввічливий, люб’язний, готовий зробити послугу; який намагається в усьому догодити кому-небудь, підлещується до когось, домагаючись прихильності, заступництва” [22:267].

Формальне значення ввічливої поведінки, у тому числі дотримання правил етикету, його вербальної й невербальної репрезентації, описують синоніми *галантний* – “вишукано чемний, люб’язний” [22:18], *лицарський*, *рицарський* – “перен. Вихований і підкреслено чемний; благородний” [22:499], *куртуазний* – “вишукано люб’язний, увічливий” [22:413]. У цьому ряді найпродуктивнішим є синонім *галантний*, який указує на підкреслену чемність, люб’язність, демонстрацію знаків уваги, переважно чоловіків: *Він крутнув догори свого відстовбурченого вуса і чемно, навіть пошляхетському галантно, вклонився, ліктем відчуваючи в тісноті тепло її пружкого тіла* (Малик В., “Чорний вершник”).

Отже, синоніми ввічливості об’єктивують такі її риси: суб’єкт-об’єктна спрямованість (з одного боку, дотримання правил пристойності, з іншого – демонстрація поваги та бажання зробити послугу); орієнтованість на зміст, а не на форму (вияв уваги, доброзичливості, щирості). Слід зазначити, що українська ввічливість – не зовсім формальна категорія, у ній цінується щирість почуттів, яка передбачає: а) демонстрацію позитивного емоційного стану мовця, б) позитивне ставлення до адресата, в) намір викликати в адресата задоволення й схвалення” [2:40].

Перераховані ознаки ввічливості, зокрема такі, як щирість, люб'язність, доброзичливість знайшли свої рефлекси в мові: *Щиро дякую!, Ласкаво прошу, Ласкаво просимо! Якщо Ваша ласка! Будьте ласкаві! Будь ласка! Чи не будете так люб'язні...? Добродію (добродійко)! Чоловіче добрий!, На все добре!* В. О. Сухомлинський зазначав: “ми часто говоримо один одному: бажаю тобі всього доброго, бажаю тобі добра й щастя. Це не тільки вияв ввічливості. У цих словах ми виявляємо свою людську сутність. Уміння відчувати. Уміння по-хорошому бачити оточуючих людей – не тільки показник етичної культури, а й результат величезної внутрішньої духовної роботи. Добрі побажання живуть у душі того, хто вміє віддавати сили своєї душі іншим людям. Здатний зичити добра іншим людям той, хто сам відчуває, що він сьогодні став кращим, ніж учора” [25:191].

Не викликає сумніву міркування Т. В. Ларіної, що “стратегії ввічливості безпосередньо пов'язані з домінантними рисами комунікативної поведінки, які в цілому формують національний стиль комунікації” [14:301]. Українська комунікативна культура представлена комплексом стратегій які, по-перше, спрямовані на зближення співрозмовників. Українці, роблячи акцент на дотриманні правил пристойності за допомогою відповідних мовних засобів, демонструють увагу, доброзичливість, щирість та симпатію до партнера. Часте вживання демінутивів, різноманітних інтенсифікаторів надає висловленням емоційності та виразності “*хочу, щоб тобі було добре!*”. Виокремлюють емоційні та емотивні функції комунікації [33:13]. Емоційна характеризується більше психічними ознаками, які керують людиною на підсвідомому рівні, а емотивна – високо конвенційованими, складними, неінстинктивними формами, які співрозмовники використовують стратегічно для уникнення конфлікту й демонстрації ввічливості. Ця ознака з'являється внаслідок уживання таких мовних засобів, які цілеспрямовано надають мовленню емоційності й експресивності, тобто призводять до спеціально створеного емоційного ефекту: *То як, соколики мої, – спитав Шеремет, – що далі будемо робити?* (Іваниченко Ю., “Провінційний вузол”). Емоційність поєднує українців з

представниками класичної східної ментальності. Але на відміну від росіян, як зазначає Ю. С. Юшкевич, українська емоційність базується на інтровертності, має внутрішню спрямованість [34:142]. Так, емоційність українця найбільш виразно проявляється у “філософії серця” Г. С. Сковороди через поняття кордоцентризму – переваги емоційного начала над інтелектуальним.

По-друге, демонстрація поваги до автономії партнера по комунікації реалізується за допомогою стратегій дистанціювання: висловлюйтесь непрямо, зменшуйте ступінь утручання, проявляйте максимум уваги до незалежності співрозмовника, надавайте співрозмовнику право вибору, сумнівайтесь в можливості адресата здійснити запропоновану дію, орієнтуйтеся на співрозмовника й дбайте про збереження його лику, використовуйте мітигатори категоричності. Ці стратегії прямо відображають таку рису українців, як індивідуалізм, на що вказують дослідники української ментальності [8; 18; 23; 31 та ін.], зазначаючи, що вони об’єднують українську націю з представниками класичної західної ментальності. Але український індивідуалізм емоційно забарвлений і базується на такій психічній характеристиці як інтровертність [23:197]. Як справедливо стверджує В. Кизима, знаходячись на перехресті Сходу й Заходу, Україна займає своєрідне становище між народами з класичним менталітетом, і вирізняється “некласичним менталітетом” [13], що позначається й на ввічливості.

Підсумовуючи сказане можна запропонувати *модель української ввічливості*, яка формується на таких засадах:

- 1) засада дотримання правил пристойності;
- 2) засада доброзичливості – вияв уваги до співрозмовника;
- 3) засада співучасті – зацікавлення справами співрозмовника;
- 4) засада декларування допомоги адресатові;
- 5) засада поваги до комунікативного партнера;
- 6) засада автономності – цінування незалежності, прав та свобод кожної людини.

Тому *увічливий українець* – це особа, яка дотримується правил пристойності, демонструє свою доброзичливість, щирість, прихильність та симпатію, зацікавленість особою співрозмовника, а також виявляє бажання допомогти, у той же час маніфестує повагу до адресата, понад усе шануючи його свободу та право вибору.

Отже, увічливість як національно-культурна категорія, регулює комунікативну поведінку людей і базується на засадах: дотримання правил пристойності, доброзичливості, співучасті та бажанні допомогти адресатові, а також на повазі до комунікативного партнера й шануванні його незалежності та права вибору. Перспективним видається дослідження мовних засобів вираження ввічливості в українській мові.

Література

1. Алпатов В. М. Категории вежливости в современном японском языке / В. М. Алпатов. – М. : Наука, 1978. – 109 с.
2. Баландіна Н. Ф. Функції і значення чеських прагматичних кліше в комунікативному контексті : Монографія / Н. Ф. Баландіна. – Київ : АСМІ, 2002. – 332 с.
3. Бенакцьо Р. Конкуренция видов, вежливость и этикет в русском императиве / Р. Бенакцьо // *Russian Linguistics*. – 2002. – № 26. – С. 149–178.
4. Білоус М.П. Мовленнєвий етикет українського народу // *Культура мови і культура в мові : Зб. наукових праць*. – К., 1991. – С.74-81.
5. Богдан С. Мовний етикет українців : традиції і сучасність / С. Богдан. – К.: Рідна мова, 1998. – 475 с.
6. Ветрова Е. С. Семантика і функціонально-комунікативний аспект етикетних одиниць в епістолярній спадщині українських письменників ХІХ ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 “Українська мова” / Е. С. Ветрова. – Донецьк, 2004. – 20 с.
7. Гнатюк Л. Прагматичні й функціонально-комунікативні аспекти ввічливості (на матеріалі сучасної української мови) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 “Українська мова” / Л. Гнатюк. – Івано-Франківськ, 2007. – 18 с.
8. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть / М. Грушевський. – Київ : Т-во “Знання” України, 1991. – 240 с.
9. Етимологічний словник української мови: У 7 т. / Редкол. О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1983. – Т. 6 : У – Я / Уклад. : Г. П. Півторак та ін. – 2012. – 568 с.
10. Журавльова Н. М. Поетика української епістолярної ввічливості ХІХ – початку ХХ століття / Наталя Журавльова. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2012. – 548 с.

11. Земская Е.А. Категория вежливости : общие вопросы национально-культурной специфики русского языка / Е. А. Земская // Zeitschrift für Slavische Philologie 56. – 1997. – № 2. – S. 271 – 301.
12. Карасик В. И. Язык социального статуса / В. И. Карасик. – М.: Ин-т языкознания РАН; Волгоградский государственный педагогический институт, 1992. – 330 с.
13. Кизима В. “Незалежність від” чи “незалежність для”? Маргінальна сутність ментальності України / В. Кизима // Віче. – 1993. – № 9. – С. 114–126.
14. Ларина Т. В. Категория вежливости и стиль коммуникации. Сопоставление английских и русских лингвокультурных традиций / Т. В. Ларина. – М. : Рукописные памятники Древ. Руси, 2009. – 512 с.
15. Миронюк О. М. Історія українського мовного етикету. Звертання / О. М. Миронюк. – К. : Логос, 2006. – 167 с.
16. Новий тлумачний словник української мови : у 4 томах / Уклад. : В. В. Яременко, О. С. Сліпушко. – К., 1999.
17. Попова З. Д. Семантико-когнитивный анализ языка / З. Д. Попова, И. А. Стернин. Воронеж, 2006. – 226 с.
18. Попович М. М. Мовна категорія особи: феноменологічний аспект розгляду / М. М. Попович // НВЧУ : зб. наук.праць. – Чернівці : Рута, 2008. – Вип. 425. Романо-слов'янський дискурс. – С. 23–27.
19. Радевич-Винницький Я. К. Етикет і культура спілкування : навчальний посібник / Я. К. Радевич-Винницький. – Львів: СПОЛОМ, 2001. – 224 с.
20. Ратмайр Р. Прагматика извинения : Сравнительное исследование на материале русского языка и русской культуры / Р. Ратмайр / Пер. Е. Араловой. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 272 с.
21. Словарь по этике / Под ред. И. С. Кона. – 3-е изд. – М. : Политиздат, 1975. – 392 с.
22. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970–1980.
23. Старовойт І. С. Збіг і своєрідності західноєвропейської та української ментальностей: філософсько-історичний аналіз / І. С. Старовойт– Тернопіль : Діалог, 1997. – 256 с.
24. Стельмахович М. Мовний етикет українців / М. Стельмахович // Культура слова. – К., 1981. – Вип.20. – С. 6–12.
25. Сухомлинський В. О. Слово про слово. / В. О. Сухомлинський. Вибрані твори : У 5 т. – К., 1977.
26. Телеки М. М. Соціальні категорії модусу в текстах епістолярного жанру / М. М. Телеки, В. Д. Шинкарук. – К. : Видавництво МДГУ імені Петра Могили, 2007. – 176 с.
27. Тлумачний словник української мови : 14000 слів / Укладачі : Ковальова Т. В., Коврига Л. П. – Харків : Синтекс, 2002. – 672 с.
28. Тофтул М. Г. Сучасний словник з етики : Словник / М. Г. Тофтул. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – 416 с.

29. Фабіан М. П. Етикетна лексика в українській, англійській та угорській мовах / М. П. Фабіан. – Ужгород : Інформаційно-видавниче агентство “ІВА”, 1998. – 256 с.
30. Формановская Н. И. Речевое взаимодействие : коммуникация и прагматика / Н. И. Формановская. – М. : ИКАР, 2007. – 480 с.
31. Чижевський Д. Українська філософія / Д. Чижевський // Філософські студії. – 1993. – №1. – С. 48–157.
32. Чмут Т. Культура спілкування / Т. Чмут. – Хмельницький : ХІРУП, 1996. – 346 с.
33. Шаховский В. И. О лингвистике эмоций / В. И. Шаховский // Язык и эмоции. – Волгоград : Перемена, 1995. – С. 3–15.
34. Юшкевич Ю. С. Аксіологічна складова української ментальності та механізми її збереження / Ю. С. Юшкевич // Наукове пізнання : методологія та технологія. – 2012. – №1 (28). – С. 140–144.
35. Huszcza R. Honoryfikatywność. Gramatyka. Pragmatyka. Typologia / R. Huszcza. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2006. – 228 s.
36. Marcjanik M. Grzeczność w komunikacji językowej / M. Marcjanik. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007. – 166 s.
37. Ożóg K. Zwroty grzecznościowe współczesnej Polszczyzny mówionej (na materiale języka mówionego mieszkańców Krakowa) / K. Ożóg // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego CM XIII. Prace Językoznawcze. – Zeszyt 98. – Kraków, 1990. – 92 s.
38. Sifianou M. Politeness Phenomena in England and Greece : A Cross-cultural Comparison / M. Sifianou. – Oxford, 1992.